२९ गाथिनो विश्वामित्रः।अग्निः, ५ ऋत्विजो वा। त्रिष्टुप्, १,४,१०,१२ अनुष्टुप्, ६,११,१४,१५ जगती।

अस्तीदमधिमन्थनमस्ति प्रजननं कृतम्।

एतां विश्पत्नीमा भराग्निं मन्थाम पूर्वथा॥ ३.०२९.०१

इदम्। अधिमन्थनम्- अग्निमन्थनम्। आधिभौतिकेऽरणिमन्थनम्। आध्यात्मिके तु सत्क्रतुवृद्ध्यर्थं चित्तमन्थनम्। अस्ति- भवति। कृतम्- कृता। प्रजननम्- अग्नेरुत्पत्तिः। चित्तात्क्रतोरुत्पत्तिः। अस्ति। एताम्- इमाम्। विश्पत्नीम्- प्रजापालयित्रीमरणिं क्रतूपलब्धिस्थानभूतां भावनाम्। आ भर- आहर। पूर्वथा- पूर्ववत्। अग्निम्। मन्थाम- मन्थनं कुर्मः ॥१॥

अरण्योर्निहितो जातवेदा गर्भ इव सुधितो गर्भिणीषु।

दिवेदिव ईड्यो जागृवद्भिर्हविष्मद्भिर्मनुष्येभिरग्निः॥ ३.०२९.०२

अरण्योः- भौमप्रतीकयोरुपर्यधस्थयोः साधनयोररण्योः। निहितः- अन्तर्हितः। प्रकृत्यन्तर्निहित इत्याध्यात्मिके। जातवेदाः- जातविद्योऽग्निः क्रतुमयः। गर्भिणीषु- गर्भवतीषु नारीषु। गर्भः। इव। सुधितः- सुष्ठु धृतः। दिवेदिवे- प्रतिदिनम्। जागृवद्भिः- जागरणशीलैः। हविष्मद्भिः- चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहविर्युक्तैः। मनुष्येभिः- मनुष्यैः। ईड्यः- स्तुत्यः। अग्निः- पावकः सत्क्रतुर्भवति ॥२॥

उत्तानायामव भरा चिकित्वान्सद्यः प्रवीता वृषणं जजान।

अरुषस्तूपो रुशदस्य पाज इळायास्पुत्रो वयुनेऽजनिष्ट॥ ३.०२९.०३

चिकित्वान्- विद्वान् सन्। उत्तानायाम्- उत्थितायां भावनायाम्। अव भर- सत्क्रतुमाहर। सद्यः- क्षणेन। प्रवीता- प्रकर्षेण व्याप्ताऽदितिः। वृषणम्- वर्षकं क्रतुम्। जजान- ससर्ज। अरुषस्तूपः- दीप्तस्तम्भः। अस्य- एतस्याग्नेः। पाजः- बलम्। रुशत्- ज्वलति। इळायास्पुत्रः- मन्त्रजः। वयुने- उपासकस्य ज्ञाने। अजनिष्ट- अजनि ॥३॥

Dr. Rangani

इळायास्त्वा पदे वयं नाभा पृथिव्या अधि।

जातवेदो नि धीमह्यग्ने हव्याय वोळ्हवे॥ ३.०२९.०४

अग्ने- सत्क्रतो। पृथिव्या नाभा- भूनाभ्यां यज्ञसदने। अधि। इळायाः पदे- मन्त्रपदे। वयम्। हव्याय वोळ्हवे- हव्यधारणाय। जातवेदः- जातप्रज्ञ। नि धीमहि- स्थापयामः॥४॥

मन्थता नरः कविमद्वयन्तं प्रचेतसममृतं सुप्रतीकम्।

यज्ञस्य केतुं प्रथमं पुरस्तादग्निं नरो जनयता सुशेवम्॥ ३.०२९.०५

नरः- नेतारः। अद्वयन्तम्- अद्वैतम्। प्रचेतसम्- प्रकर्षचेतनवन्तम्। अमृतम्- अमृतस्वरूपम्। सुप्रतीकम्- शोभनप्रकाशम्। कविम्- क्रान्तदर्शिनम्। मन्थत- मन्थनं कुरुत। यज्ञस्य- सङ्गतिकरणस्य। केतुम्- प्रज्ञापकम्। प्रथमम्- मुख्यम्। पुरस्तात्। सुशेवम्- सुखकरम्। अग्निम्। नरः- हे नेतारः। जनयत॥५॥

यदी मन्थन्ति बाहुभिर्वि रोचतेऽश्वो न वाज्यरुषो वनेष्वा।

चित्रो न यामन्नश्विनोरनिवृतः परि वृणक्त्यश्मनस्तृणा दहन्॥ ३.०२९.०६

यदि- यदा। बाहुभिः- बाहूपलक्षितशोभनकर्मभिः। मन्थन्ति- उपासका मथनं कुर्वन्ति। तदा। वि रोचते- प्रकाशते। अश्वो न वाजी- गतिमांस्तुरग इव। वनेषु- अरण्येषु भौमभोगेष्वित्याध्यात्मिके। अरुषः- ज्वलन् सरति। अश्विनोः- प्राणेशयोः। यामन्- मार्गे। न- सम्प्रति। चित्रः- विचित्रः। अनिवृतः- अप्रतिबद्धगमनः। अश्मनः- उपलान्। तदुपलक्षितजडान्। तृणा- तृणानि। भौमभोगान्। दहन्- भस्म कुर्वन्। परि वृणक्ति- त्यजति॥६॥

जातो अग्नी रोचते चेकितानो वाजी विप्रः कविशस्तः सुदानुः।

यं देवास ईड्यं विश्वविदं हव्यवाहमदधुरध्वरेषु॥ ३.०२९.०७

Dr. Ranganji

अग्निः। जातः- उद्भूतः सन्। चिकितानः- विद्वान् सन्। रोचते- प्रकाशते। वाजी- सद्गतिमान्। विप्रः- मेधावी। कविशस्तः- क्रान्तदर्शिस्तुतः। सुदानुः- शोभनदायकः। यम्। देवासः- देवाः। ईड्यम्- स्तुत्यम्। विश्वविदम्- सर्वज्ञम्। हव्यवाहम्- चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्यवाहकम्। अध्वरेषु- ध्वररहितकर्मसु। अदधुः- धृतवन्तः ॥७॥

सीद होतः स्व उ लोके चिकित्वान्सादया यज्ञं सुकृतस्य योनौ।
देवावीर्देवान्हविषा यजास्यग्ने बृहद्यजमाने वयो धाः॥ ३.०२९.०८

होतः- देवाह्वातः। चिकित्वान्- विद्वान् सन्। स्वे लोके- स्वसदने। सीद- निषीद। सुकृतस्य योनौ- पुण्यसदने। यज्ञम्। सादय- स्थापय। देवावीः- देवरक्षकः। देवान्। हविषा- हव्येन। यजासि- यजसे। अग्ने। यजमाने- उपासके। बृहत्- महत्। वयः- हव्यम्। धाः- धारय ॥८॥

कृणोत धूमं वृषणं सखायोऽस्रेधन्त इतन वाजमच्छ।
अयमग्निः पृतनाषाट् सुवीरो येन देवासो असहन्त दस्यून्॥ ३.०२९.०९

वृषणम्- वर्षकम्। धूमम्। कृणोत- कुरुत। अग्निहोत्रधूमो हि वृष्टिकारणमिति कारणेन धूमो वृषण इत्युच्यते। सखायः- हे सुहृदः। अस्रेधन्तः- अक्षीणाः सन्तः। वाजम्- अन्नम्। अच्छ- अभिलक्ष्य। इतन- प्राप्नुत। अयम्- एषः। अग्निः। पृतनाषाट्- शत्रुसहनशीलः। सुवीरः- शोभनवीर्यसम्पन्नः। येन। देवासः- देवाः। दस्यून्- चौर्यभावनाप्रतीकान् शत्रून्। असहन्त- प्रसहन्ते ॥९॥

अयं ते योनिर्ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः।
तं जानन्नग्न आ सीदाथा नो वर्धया गिरः॥ ३.०२९.१०

Dr. Ranganji

अयम्- एषः। ते- तव। ऋत्वियः- ऋतुजः। योनिः- मूलः। यतः- यस्मात्। जातः- उद्भूतः। अरोचथाः- प्रकाशसे। तम्। जानन्। अग्ने। आ सीद- निषीद। अथ- अनन्तरम्। नः- अस्माकम्। गिरः- मन्त्रान्। वर्धय ॥१० ॥

तनूनपादुच्यते गर्भ आसुरो नराशंसो भवति यद्विजायते।
मातरिश्वा यदमिमीत मातरि वातस्य सर्गो अभवत्सरीमणि॥ ३.०२९.११

तनूनपात्- शारीरः। गर्भः- हृदयगर्भस्थः। आसुरः- प्राणदः। उच्यते। यत्- यदा। विजायते। तदा। नराशंसः- नरस्तुतः। भवति। यत्- यदा। मातरि- अन्तरिक्षे। अमिमीत- औष्ण्यं निर्मिमीते तदा। मातरिश्वा भवति। सरीमणि- भवत्सरण एव। वातस्य- वायोः। सर्गः- सृष्टिः। अभवत् ॥११ ॥

सुनिर्मथा निर्मथितः सुनिधा निहितः कविः।
अग्ने स्वध्वरा कृणु देवान्देवयते यज॥ ३.०२९.१२

सुनिर्मथिता- शोभनमन्थनेन। निर्मथितः। सुनिधा- सुनिधानेन। निहितः। कविः- क्रान्तदर्शी। अग्ने। स्वध्वरा- शोभनध्वररहितकर्माणि। कृणु- कुरु। देवयते- देवकामाय। देवान्। यज- पूजय ॥१२ ॥

अजीजनन्नमृतं मर्त्यासोऽस्रेमाणं तरणिं वीळुजम्भम्।
दश स्वसारो अग्रुवः समीचीः पुमांसं जातमभि सं रभन्ते॥ ३.०२९.१३

अमृतम्- अमरम्। मर्त्यासः- मर्त्याः। अजीजनन्- वेद्यां हृदये च ससृजुः। अस्रेमाणम्- अक्षीणम्। तरणिम्- तारकम्। वीळुजम्भम्- दृढदन्तम्। पुमांसम्- पुरुषमग्निम्। जातम्- उद्भूतम्। स्वसारः- स्वतःसरणशीलाः। समीचीः- समीचीनाः। दश अग्रुवः- दश अङ्गुळयः। अङ्गुळ्युपलक्षितशोभनकर्माणि। अभि सं रभन्ते ॥१३ ॥

Dr. Rangani

प्र सप्तहोता सनकादरोचत मातुरुपस्थे यदशोचदूधनि।

न नि मिषति सुरणो दिवेदिवे यदसुरस्य जठरादजायत॥ ३.०२९.१४

यत्- यदा। असुरस्य जठरात्- मूलशक्तिधारातः। अजायत- जातः। तदा। सप्तहोता- सप्तसाधनभूमिकोपासकः। सनकात्- सनातनः। अरोचत- प्रकाशते। मातुः- अदितेः। उपस्थे ऊधनि। अशोचत- प्रकाशते। दिवेदिवे- प्रतिदिनम्। सुरणः- सुष्ठु रममाणः। न नि मिषति- जागरणशीलो भवति ॥१४॥

अमित्रायुधो मरुतामिव प्रयाः प्रथमजा ब्रह्मणो विश्वमिद्विदुः।

द्युम्नवद्ब्रह्म कुशिकास एरिर एकएको दमे अग्निं समीधिरे॥ ३.०२९.१५

अमित्रायुधः- शत्रुयोधिनः। मरुतामिव प्रयाः- मरुद्गणा इव। ब्रह्मणः- महत्तत्त्वाधिदैवतात् हिरण्यगर्भात्। प्रथमजाः- प्रथमं जाताः। विश्वमित्- सर्वमपि। विदुः- अजानन्। कुशिकासः- स्वधर्मेण पापघ्नाः। कुं पापं श्यति नाशयतीति कुशः। कुश एव कुशिकः। अथवा अपां मूलशक्तिधाराणामुपासकाः। कौ भूम्यां शेत इति कुशमुदकम्। तदुपासकाः कुशिकाः। द्युम्नवत्- ज्ञानवन्तम्। ब्रह्म- मन्त्रम्। एरिरे- प्रेरितवन्तः। एक एकः- तेषु प्रत्येकम्। दमे- स्वसद्मनि। अग्निम्- पावकं क्रतुम्। समीधिरे- सम्यगुद्दीपयन्ति ॥१५॥

यदद्य त्वा प्रयति यज्ञे अस्मिन्होतश्चिकित्वोऽवृणीमहीह।

ध्रुवमया ध्रुवमुताशमिष्ठाः प्रजानन्विद्वाँ उप याहि सोमम्॥ ३.०२९.१६

अस्मिन्। यज्ञे। प्रयति- प्रवर्तमाने। अद्य- इदानीम्। इह- अत्र। होतः- देवाह्वातः। चिकित्वः- ज्ञानिन्। त्वा- भवन्तम्। अवृणीमहि- वरणमकुर्म। ध्रुवम्- सनातनम्। अयाः- प्रापय। उत- अपि च। ध्रुवम्- नित्याम्। अशमिष्ठाः- शान्तिमकारिष्ठाः। विद्वान्- ज्ञानी सन्। प्रजानन्। सोमम्- रसम्। उप याहि- उपागच्छ ॥१६॥

Dr. Rangani